

P. Bourdieu sociologijos įtakos kriminologijai paieškos

Arūnas Poviliūnas

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Sociologijos katedra
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7601
Arunas.Poviliunas@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0001-8440-3576>

Įvadas

Domintis kriminologija ir Pierre'o Bourdieu (1927–2002) sociologija, vis dažniau tenka susidurti su įvairiomis interpretacijomis, kurios vienaip ar kitaip bando pritaikyti P. Bourdieu sociologijos išvalgas kriminologijos problemoms formuluoti ir analizuoti. Reikalas tas, kad, nors pats P. Bourdieu kriminologinei problematikai dėmesio skyrė tik probėgšmais ir pats savęs kriminologu nelaikė (Fowler 2020), pastarųjų metų kriminologų publikacijos rodo, kad kriminologijoje P. Bourdieu sociologijos vaidmuo didėja. Be to, net paviršutiniška kriminologijos lauko analizė rodo, kad formuojasi grupė kriminologais save laikančių mokslininkų, kurie nuosekliai ir kryptingai tiesia tiltus tarp kriminologijos ir P. Bourdieu sociologijos idėjų.

Šio sąjūdžio akademinės institucionalizacijos požiūriu svarbus vaidmuo tenka Britų kriminologų draugijos leidžiamo akademinio žurnalo „Kriminologija ir baudžiamoji justicija“ (Criminology & Criminal Justice) specialiam numeriui „Bourdieu ir kriminologija“, kuris pasirodė 2020 metais. Sudarydami šį žurnalo numerį, kuris apimties ir tematikos požiūriais

panėšėja į kolektyvinę monografiją, bendradarbiavo Glazgo universiteto kriminologijos dėstytojas ir Škotijos kriminologijos ir justicijos tyrinėjimų centro direktorius Alistairas Fraseris ir Oslo universiteto kriminologijos profesorius Sveinungas Sandbergas. Sudarytojai, be savo pačių parašyto įvado ir Glazgo universiteto sociologijos emeritės profesorės Bridget Fowler apibendrinančio straipsnio, į specialų numerį įtraukė devynis straipsnius ir vienos knygos recenziją, kurie buvo paskelbti žurnale 2013–2020 metais. Nors šis specialus numeris ir neapima visų bandymų pritaikyti P. Bourdieu idėjas kriminologijai, jis suteikia gerą progą aptarti, kaip klostosi kriminologijos ir P. Bourdieu sociologijos santykiai, kokios P. Bourdieu idėjos sulaukia daugiau kriminologų dėmesio ir kodėl.

Žurnalo sudarytojai atrinktus straipsnius sugrupavo į tris tyrimų sritis: pirmąją skyrė pokyčiams, aiškinant bausmes ir bausmių politiką, antrąją – policijos elgsenos dinamikos interpretacijai ir trečiąją – to, kas buvo pavadinama gatvės *habitus* ir gatvės *kapitalu*, tyrinėjimams. Aptardami kiekvieną sritį, A. Frazeris ir S. Sandbergas išskyrė akademinius lyderius, kurie diktavo idėjas, kaip susieti kriminologijos problematiką su kiekvienoje tyrimo srityje aktualizuotomis P. Bourdieu sociologijos įžvalgomis.

Toliau recenzijoje iš eilės aptarsiu visas tris išskirtas tyrimų sritis, įvertinsiu, kaip pavyko rekonstruoti kriminologijos ir P. Bourdieu idėjų sąsajas ir, jei pavyks, nurodysiu daugiau kriminologijos ir P. Bourdieu sociologijos sąveikos galimybių.

Bausmių analizė politinės ekonomijos požiūriu

Leidinio sudarytojų nuomone, į bausmių sistemos, arba penologijos, sritį besiskverbianti P. Bourdieu idėja telkėsi apie bene nuosekliausio P. Bourdieu mokinio, Berklio universiteto sociologijos profesoriaus Loičo Wacquant'o ir Niujorko universiteto teisės ir sociologijos profesoriaus Davido Garlando darbus. Abu šiuos kriminologus vienija bausmių sistemos analizė politinės ekonomijos požiūriu¹.

¹ „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ Antanas Buračas politinę ekonomiją apibrėžė kaip mokslą, tiriantį „skirtingų socialinių sluoksnių poreikių tenkinimo galimybes naudojant ribotus išteklius, gerinant jų kolektyvinį paskirstymą“ ir pagrindžiantį „kitus ekonominės politikos sprendimus“ (<https://www.vle.lt/straipsnis/politine-ekonomija/>).

Visiems, kurie domisi kriminologijos ir P. Bourdieu sociologijos sąsajomis, akivaizdu, kad būtent L. Wacquant'as yra tas pirmasis pripažintas kriminologas, kuris daugiausia prisidėjo populiarindamas P. Bourdieu tarp kriminologų. L. Wacquant'as savo kaip kriminologo karjerą pradėjo sudalyvaudamas P. Bourdieu inicijuotame projekte, kurį vainikavo solidi 650 puslapių knyga „Pasaulio našta. Socialinis kentėjimas šiuolaikinėje visuomenėje“ (Bourdieu et al. 1999 [1993])². Maždaug po dešimties metų pasi-

- 2 Knygos „Pasaulio našta“ išskirtinumas siejamas su jos turiniu, kurio didžiausią dalį sudaro su įvairiais socialiniais kentėjimais susijusias gyvenimo istorijas atskleidžiantys interviu. Kiekvieną knygos skyrių, skirtą tam tikrai socialinio kentėjimo formai apibūdinti, pradeda apibendrinimas, po kurio eina jį iliustruojantys interviu arba jų fragmentai. Tai išsamus, standartinės socialinių tyrimų nomenklatūros požiūriu, naudojant kokybinius metodus, atliktas tyrimas. „Google Books Ngram Viewer“ programa liudija, kad šios knygos populiarumas, kaip ir buvo galima prognozuoti, auga.

Svarbus vaidmuo knygoje tenka P. Bourdieu tekstui „Supratimas“. Jame P. Bourdieu išsamiai paaiškino, kuo ypatinga yra supratimo, kuriuo remiasi knygoje aprašytas tyrimo projektas, samprata. Aiškėja, kad tai toli gražu nėra tyrimas, kurį būtų galima besąlygiškai priskirti kokybiniais tyrimams. P. Bourdieu, ne tik nuolat kartodamas, bet ir siekdamas, kaip jis pats vadino, visybiško socialinio mokslo, nepaliovė kritikuoti, kaip jis pats sakė, dirbtinių dichotomijų (socialinės fizikos ir socialinės fenomenologijos, nomotinės analizės ir idiografinio aprašymo, struktūralizmo ir konstruktyvizmo).

Jokia išimtis nebuvo ir kiekybinių bei kokybinių tyrimų skirtis. Knygoje „Pasaulio našta“ P. Bourdieu, siekdamas to paties visybiškumo, ne tik renka įvairius socialinius kentėjimus liudijančius pasakojimus, bet ir rekonstruoja socialinius kentėjimus suvienijančios ir kartu lokalizuojančios socialinės erdvės sampratą, kurią, remdamiesi P. Bourdieu, galėtume pavadinti globaliu socialinio kentėjimo lauku. Taip anapus iš pirmo žvilgsnio fragmentiškų įvairių kentėjimo istorijų randasi žmonių likimus aiškinanti schema, kurią galėtumėme laikyti arba socialine struktūra, arba socialinės galios lauku, susaistančiu į vieną visumą iš pirmo žvilgsnio individualaus pobūdžio socialinius kentėjimus aprašančias gyvenimo istorijas.

Kartais „Pasaulio našta“ yra interpretuojama kaip tam tikras posūkis P. Bourdieu sociologiniuose tyrinėjimuose. Antai LSE profesorius Nickas Couldry teigia, kad P. Bourdieu, „Pasaulio naštoje“ rekonstruodamas „požiūrių erdvę“, palietė tokius dalykus, kuriuos savo ankstesnėje kūryboje, kada buvo sureikšminęs „struktūrą individualios agentūros atžvilgiu“, tarsi ignoravo (Couldry 2005). Vis dėlto būčiau linkęs teigti, kad P. Bourdieu ir tyrėjų komandos dėmesys įvairius socialinius kentėjimus liudijančioms gyvenimo istorijoms nesukuria prielaidų interpretuoti tai kaip posūkį P. Bourdieu sociologiniuose tyrinėjimuose. Visa ši gyvenimo istorijų įvairovė galų gale yra susijusi su skirtingomis pozicijomis lauke, kurios priklauso nuo disponuojamų kapitalų (kultūrinio, ekonominio ir socialinio). Įvairių kapitalų konfigūracijos ne tik organizuoja socialinių agentų praktikas arba įvairius *habitus*, bet ir daro įtaką tų praktikų suvokimui ir supratimui.

rodė L. Wacquant'o patirtį Čikagos juodųjų gete išsikūrusiame bokso klube apibendrinanti knyga „Kūnas ir siela. Pradedančio boksininko užrašai“ (Wacquant 2004), galiausiai L. Wacquant'o kaip kriminologo tarptautinę reputaciją įtvirtino dvi jo knygos: pirmojoje „Miesto atstumtieji: lyginamoji pažangiųjų marginalų sociologija“ (Wacquant 2008) L. Wacquant'as analizavo ir lygino JAV ir Prancūzijos marginalizuotas miesto zonas, antrojoje „Skurstančiųjų baudimas: neoliberalus socialinio nesaugumo valdymas“ (Wacquant 2009) – tų marginalizuotų miesto zonų gyventojų atžvilgiu įgyvendinamas, sakyčiau, išvirkščios socialinės politikos priemonės. Kadangi A. Frazeris ir S. Sandbergas L. Wacquant'o knygos „Kūnas ir siela“ neminėjo, šios knygos, mano nuomone, svarbų vaidmenį kriminologijos sąsajoms su P. Bourdieu sociologija aptarsiu kiek vėliau.

Abiejose kitose knygoje P. Bourdieu įtaka reiškiasi bent dviem būdais. Kartu akivaizdu, kad idėjos, kurios dėstomos knygoje „Miesto atstumtieji“, yra tiesiogiai susijusios su P. Bourdieu inicijuotu projektu „Pasaulio našta“. Būtent šią knygą, kurios originalus prancūziškas leidimas pasirodė 1993 metais, ir mini A. Frazeris ir S. Sandbergas, aptardami L. Wacquant'o vaidmenį, tiesiant tiltus tarp kriminologijos ir P. Bourdieu sociologijos. Knygoje „Miesto atstumtieji“ L. Wacquant'as, analizuodamas marginalizuotas ir stigmatizuotas miestų zonas, lygina JAV miestuose susiformavusius getus su Prancūzijos miestams būdingomis darbininkų arba žemesnės klasės apgyvendintomis teritorijomis, kurias prancūziškai vadina *banlieue*³. Savo ruožtu kitoje savo knygoje „Skurstančiųjų baudimas“ L. Wacquant'as plėtoja tą *biurokratijos lauko* sampratą, kurios apmatus P. Bourdieu suformulavo jau minėtoje knygoje „Pasaulio našta“.

Rengiant socialinių kentėjimų tyrimus apibendrinančią knygą „Pasaulio našta“ bendradarbiavo 21 autorius. L. Wacquant'as parašė du šios knygos skyrius: viename skyriuje, pavadintame „Amerika kaip socialinė distopija“, L. Wacquant'as aptarė marginalizuotų miesto zonų padėtį so-

Būčiau linkęs teigti, kad P. Bourdieu pritaikė savo įrankius žmonių likimams, kurie neišvengiamai susiję su socialiniais kentėjimais, tyrinėti. Ir tai P. Bourdieu sociologijoje nėra visiškai nauja.

³ *Banlieue* – tai miesto periferija. Aštuntajame praeito amžiaus dešimtmetyje *banlieue* ėmė reikšti ir žemesnių klasių arba darbininkų apgyvendintas marginalizuotas miesto teritorijas, kurioms būdingas didesnis skurdas, daugiau nusikaltimų, prastesnė būsto kokybė ir pan.

cialinės miesto erdvės požiūriu ir palygino Prancūzijos miestų *banlieue* su JAV miestų getais (Bourdieu et al. 1999 [1993], p. 130–139). Šią temą jis vėliau plėtojo knygoje „Miesto atstumtieji“ (Wacquant 2008). Kitame skyriuje, „Zonos viduje“, remdamasis interviu su patyrusiu geto gyventoju Rickey, meistriškai kultivavusiu su įvairiomis sukčiavimo formomis siejamas geto veiklas ir sukaupusiu tam reikalui būtino *simbolinio kapitalo*, L. Wacquant'as atskleidė savo pašnekovo tikrovės interpretavimo schemas ir kaip jos įsitvirtinusios jo *habitus* struktūroje (Bourdieu et al. 1999 [1993], p. 140–167). Kiek anksčiau, aptardamas P. Bourdieu socialinės struktūros ir kognityvinių schemų sąsajas, L. Wacquant'as rašė: „Socialinės struktūros ir kognityvios struktūros yra grįžtamai ir genetiškai susijusios, o jų atitikimas yra viena iš tvirčiausių socialinio dominavimo atsparų“ (Bourdieu, Wacquant 2003 [1992], p. 35).

Dar „Pasaulio naštoje“ L. Wacquant'as suformulavo vieną programinių teiginių, kurį nuosekliai plėtojo savo vėlesnėje kūryboje: Amerikos geto ir Prancūzijos *banlieue* palyginimas padėjo atskleisti bendrus arba esminius marginalizacijos bruožus ir skirtingas marginalizacijos apraiškas. Būtent bendresnių makroekonominių jėgų ir socialinių bei rasinių struktūrų sąveikos generuoja poindustrinėms visuomenėms būdingą marginalizaciją, kurią L. Wacquant'as pavadino pažangia (angl. *advanced*) ir susiejo ją su socialine erdvine atskirtimi bei izoliacija (angl. *sociospatial seclusion*). Marginalizacijos sąvoka ir suvienija įvairius socialinės erdvinės marginalizacijos atvejus, ir identifikuoja tuos mechanizmus, kurie nulemia marginalizacijos pavidalų šiuolaikinėse visuomenėse įvairovę. Taigi žemesniosios klasės marginalizacija yra tipišką, tačiau kiekvienu atveju savaip besireiškiantis fenomenas. Anot L. Wacquant'o, „socialinis istorinis palyginimas atskleidžia tai, kad, nors Amerikos getas ir Prancūzijos *banlieue*, kaip socialinės atskirties teritorijos, yra lokalizuotos atitinkamų miesto hierarchijų apačioje, jos skiriasi savo sudėtimi, institucine sandara ir savo vieta miesto struktūroje. <...> Amerikos atveju atskirties poveikis remiasi amžių istoriją apimančiomis kastomis, kurias toleruoja ir valstybė, ir nacionalinė ideologija, Prancūzijos atveju – klasiniais skirtumais, kuriuos iš dalies švelnina viešoji politika“ (Bourdieu et al. 1999 [1993], p. 131).

Kita L. Wacquant'o knyga „Skurstančiųjų baudimas“ taip pat tiesiogiai siejasi su „Pasaulio našta“, tik kiek kitaip. Šiuo atveju L. Wacquant'as ėmėsi tyrinėti P. Bourdieu „Pasaulio naštoje“ apibūdintą administravimą, arba

valdyseną, kuri buvo vykdoma marginalizuotų grupių, arba „asmenų, kurie kelia rūpesčių“, atžvilgiu (Wacquant 2009, p. XXII), ir su tos valdysenos pokyčiais susijusias biurokratinio lauko transformacijas, vykusias, kaip teigia knygos „Skurstančiųjų baudimas“ paantraštė, formuojantis „neoliberaliam socialinio nesaugumo valdymui“.

Rekonstruodamas ir kritikuodamas slinktį link socialinės politikos liberalizavimo, kuris reiškėsi socialinės paramos monetarizavimu ir mažėjančiomis socialinėmis paslaugomis, P. Bourdieu naudojo dešinės ir kairės valstybės rankų, atitinkančių dešinės ir kairės ideologijų prioritetus, metaforą. Dešinei rankai atstovaujančių „valdžios išsiilgusių mąstytojų“ ir „idėjų pasigendančių valdininkų“ bendradarbiavimas atitinka „valstybės kilmingųjų“ (angl. *state nobility*), kurių taip gausu tarp Nacionalinės administravimo mokyklos ir Politinių mokslų instituto auklėtinių, lūkesčius. „Šie premijų ištroškę naujieji mandarinai yra pasirengę akimirksniu pereiti į privatų sektorių.“ Jie, ignoruodami socialinį solidarumą sureikšminantį požiūrį, linkę akcentuoti viešųjų paslaugų privatizavimą. Savo ruožtu kairėi valstybės rankai atstovaujantys, įvairias socialines paslaugas teikiantys eiliniai valstybės tarnautojai ir socialinės rūpybos darbuotojai (policininkai, socialiniai darbuotojai, mokytojai ir pan.) jaučiasi vis labiau atskirti ir nereikalingi. Jie tiesiogiai patiria augantį dešinės valstybės rankos dominavimą. „Atlyginimų, produktyvumo, konkurencingumo ir pelno sureikšminimas griaua profesinio nesavanaudiškumo, siejamo su pašaukimu, pamatus.“ P. Bourdieu teigė, kad, kai socialinės paslaugos keičiamos įvairiomis finansinės paramos formomis, socialinio solidarumo reikšmė ir vaidmuo mažėja, ir taip sukuriamos prielaidos, kai tų pašalpų gavėjai tampa *vienalyte varguomenė* (angl. *underclass*) (žr. Bourdieu et al. 1999 [1993], p. 183–184).

L. Wacquant'as savo knygoje „Skurstančiųjų baudimas“ detalizavo valstybės dešinės ir kairės rankų socialinės politikos dichotomiją ir pritaikė ją marginalizuotų teritorijų valdymo analizei, be to, daug dėmesio skyrė tam, kaip socialinės politikos pokyčiai prisidėjo prie varguomenės arba užribyje atsidūrusios socialinės klasės formavimo(si). Pagrindinė knygos tezė galėtų būti suformuluota taip: „Per pastaruosius dešimtmečius JAV vyko esminis perėjimas nuo liberalios septintojo dešimtmečio socialinės politikos prie baudžiamųjų priemonių, kontroliuojant skurstančią visuomenės dalį. Šis socialinės politikos posūkis buvo susijęs su rasiniais aspektais ir

rėmėsi keista idėja, kad žmonės, kurie nepaklūsta baltųjų vidurinės klasės taisyklėms, pagalbos nenusipelnė“ (žr. Schram 2010, p. 685). Pasitelkiant jau aptartą kairės ir dešinės rankų metaforą, būtų galima teigti, kad silpstant kairei socialinės rūpybos rankai vis didesnis vaidmuo teko dešinei, kurią L. Wacquant'as, kaip ir P. Bourdieu, susiejo su neoliberaliu paternalistiniu režimu, linkusiu už blogu laikomą elgesį izoliuoti ir bausti. Būtent todėl marginalizuotuose juodųjų getuose įsivyravo represinės politikos priemonės. Visa tai atsispindėjo JAV baudžiamosios teisenos statistikoje, kai po Antrojo pasaulinio karo pamažu mažėję įkalintųjų skaičiai nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios ėmė sparčiai augti (Wacquant 2009, p. 117). Savo ruožtu socialinės politikos priemonių dešinėjimas, kitaip tariant, slinktis nuo kompleksinės paramos, garantavusios šiokių tokių saugumą ir geresnius gyvenimo šansus, prie menkų piniginių išmokų ir represinių priemonių, marginalizavo skurdžios piniginės paramos gavėjus ir vertė juos vienalyte varguomene arba užribio klase.

Dabar būtų galima trumpam grįžti prie 2004 metais išėjusios L. Wacquant'o knygos „Kūnas ir siela“, kuri įsiterpia į penkiolikos metų laiko tarpą, skiriančią „Pasaulio našta“ ir abi L. Wacquant'ą, kaip kriminologą, įtvirtinusias knygas, omenyje turiu abi jau aptartas knygas, būtent „Miesto atstumtuosius“ ir „Skurstančiųjų baudimą“. Iš vidurinės klasės kilusiam L. Wacquant'ui, kuris vaikystę ir paauglystę praleido Prancūzijos provincijos miestelyje, treniruotės Čikagos juodųjų gete įsikūrusiame bokso klube buvo geras būdas socializuoti savo kūną⁴, kad jis taptų labiau tinkamas marginalizuotų miesto teritorijų tyrinėjimams. Iš esmės siekis, kad per tiesiogines patirtis į socialinį kūną įsismelktų marginalizuoto ir dominuojamo juodųjų geto *habitus*, kuris ir buvo vienas tyrinėjimo objektų, visiškai atitinka tyrimo, kuris būtų atliekamas pagal P. Bourdieu *habitus* koncepciją, dizainą. P. Bourdieu visą gyvenimą nepaliovė apmąstyti savo kaip

⁴ Šiam L. Wacquant'o veiksmui suprasti svarbu turėti omenyje M. Merleau-Ponty fenomenologiją, kuri padarė didelę įtaką P. Bourdieu ir L. Wacquant'o pažiūroms. M. Merleau-Ponty siekė aprašyti „pirmąpradi, ikirefleksinį žmogaus santykį su pasauliu“ (Sverdiolas 2005, p. 15). „Pasaulis yra ne tai, ką mąstau, o tai, ką išgyvenu, aš esu atviras pasauliui, aš neabejotinai su juo komunikuju, tačiau neturiu jo, kaip nuosavybės, jis yra neišsemiamas“ (Merleau-Ponty 2018 [1945]), p. 16). „Šitaip atveriamas kelias, jei taip galima pasakyti, subsubjektinių sąmonės struktūrų analizėms, kurias vėliau įvairiomis kryptimis plėtojo prancūzai ir kiti jais sekę mąstytojai“ (Sverdiolas 2005, p. 15).

sociologo *habitus* tapsmo. Primenu, kad, anot P. Bourdieu, galios lauke priklausomai nuo disponuojamų kapitalų kiekio ir santykio užimamas socialinių agentų pozicijas atspindinti *habitus* sąvoka reiškia socializuotame kūne nusėdusias interiorizuotas struktūras, kurios organizuoja socialinių agentų praktiką ir daro įtaką socialinės tikrovės suvokimui ir supratimui.

Kitas kriminologijos autoritetas, kuris, anot A. Frazerio ir S. Sandbergo, padėjo P. Bourdieu idėjoms smelktis į socialinės kontrolės ir bausmių problematiką, buvo Davidas Garlandas. Specialaus žurnalo numerio sudarytojai apsiribojo paminėdami vieną D. Garlando knygą „Kontrolės kultūra. Nusikaltimas ir socialinė tvarka šiuolaikinėje visuomenėje“ (Garland 2001). Teisingumo dėlei reikėtų paminėti, kad D. Garlandas tuo metu buvo išleidęs dar dvi reikšmingas knygas: „Bausmė ir gerovė. Baudimo strategijų istorija“ (Garland 1985) ir „Bausmė ir moderni istorija. Socialinės teorijos tyrimas“ (Garland 1990). A. Frazerio ir S. Sandbergo išskirtoje D. Garlando knygoje P. Bourdieu tenka toli gražu ne pirmieji vaidmuo: D. Garlandas mini *habitus* ir socialinio lauko sąvokas, tačiau jų į konceptualų knygos audinį neįaudžia. Jeigu D. Garlandas P. Bourdieu būtų ir nepaminėjęs, jo paties idėjos nebūtų niekaip nukentėjusios. Tas nedidelis epizodas apie kriminalinės justicijos srityje dirbančių specialistų *habitus*, siekiant pabrėžti jų profesinių nuostatų ikirefleksyvumą, nėra svarbus akcentas. Akiivaizdu, kad D. Garlandui daug didesnę įtaką padarė Michel'is Foucault ir jo veikalas „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“ (Gavénaitė 2008). Galbūt A. Frazeris ir S. Sandbergas D. Garlandą įtraukė į sąrašą kriminologų, kurie turėjo įtakos kriminologijos ir P. Bourdieu sociologijos sąsajoms, dėl JAV ir Didžiosios Britanijos lyginamųjų baudžiamosios politikos tyrinėjimų? Tačiau šiuo požiūriu D. Garlandas turi daugiau sąlyčio taškų su L. Wacquant'u, abu jie savo tyrimuose taikė požiūrį, kurį būtų galima vadinti politinės ekonomijos požiūriu.

P. Bourdieu idėjų skverbimuisi į bausmių politikos sritį iliustruoti A. Frazeris ir S. Sandbergas parinko tris straipsnius: du iš jų analizuoja, kaip į vadybinio pobūdžio neoliberalią probacijos sistemos reformą, nuleistą iš viršaus, reaguoja tiesiogiai su pažeidėjais dirbantys pareigūnai (Robinson et al. 2014; Phillips 2016), trečias straipsnis analizuoja nelygias atkuriamojo teisingumo (angl. *restorative justice*) įgyvendinimo galimybes, kuriomis disponuoja skirtingų socialinių klasių atstovai (Willis 2020).

Susipažinus su abiem pirmaisiais straipsniais, akivaizdu, kad jų autoriai pasitelkė P. Bourdieu sociologijos priemones ir probacijos sistemos pokyčiams, kurie buvo įgyvendinti 2005 metais, vertinti, ir patyrusių tiesiogiai su klientais dirbančių probacijos sistemos pareigūnų nuostatomis tų pokyčių atžvilgiu apibūdinti. Probacijos sistemos reformavimo kryptis atitinka probacijos sistemos neoliberalizavimo vektorių: pokyčiai nuleidžiami iš viršaus, nustatomi ir taikomi nacionaliniai standartai, sureikšminami kiekybiniai veiklos efektyvumo rodikliai, formalizuojama atskaitomybė, taikoma naudos–sąnaudų analizė, sumenkinama tiesiogiai su klientais dirbančių probacijos pareigūnų nuomonė, neatsižvelgiama į sėkmingas patirtis ir pan. (Robinson et al. 2014; Phillips 2016). Turint omenyje jau aptartą politinės ekonomijos požiūrį, probacijos sistema išgyvena slinktį link administravimo, kuris, taikant jau aptartą dviejų rankų socialinės politikos metaforą, turėtų būti siejamas su dešine ranka. Jake'as Phillips'as šį požiūrį, kuris abiejuose straipsniuose siejamas su kiekybiškai išmatuojamu valdysenos efektyvumu ir kuris iš esmės transformuoja tiesioginę sąveiką grįstą ir kairės rankos prižiūrimą probacinės veiklos konstrukta, vadina sunkiai išverčiamu žodžiu *manadžerizmas* (angl. *managerialism*) (Phillips 2016).

Savo ruožtu, kai analizuojamos probacijos praktikos, kurios randa si susidūrus su aptartais probacijos sistemos pokyčiais, pasitelkiami kiti P. Bourdieu teoriniai įrankiai. Tai laukas, *habitus*, simbolinė prievarta. Konkreti probacinė praktika traktuojama kaip objektyvaus lauko ir subjektyvaus *habitus* sąveikos rezultatas, o tų pokyčių visuotinis pripažinimas siejamas su neįsisąmonintos simbolinės prievartos reiškiniu. Išvada paprasta – patyrusių, tiesiogiai su klientais dirbančių probacijos pareigūnų *habitus* neoliberaliems probacijos sistemos pokyčiams priešinasi.

Straipsnyje, kuriame analizuojamos atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo galimybės, pagrindinė tampa P. Bourdieu kapitalo sąvoka. Kaip žinoma, P. Bourdieu, analizuodamas socialinę struktūrą, išskyrė kelias kapitalo rūšis: socialinį, ekonominį, kultūrinį ir simbolinį. Roxana Willis pabrėžia lingvistinio kapitalo, kuris galėtų būti laikomas kultūrinio kapitalo atmaina, įtaką atkuriamajam teisingumui. Žemesnės klasės disponuoja mažesniu kultūriniu arba lingvistiniu kapitalu ir tai mažina atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo galimybes žemesnių socialinių klasių atstovams.

Policijos elgsenos pokyčių tyrinėjimai

Dabar pereisiu prie antrosios tematikos, kuri buvo svarbi P. Bourdieu teorijai skverbiantis į kriminologijos lauką. Tai policijos elgsenos arba kultūros kaita. A. Frazeris ir S. Sandbergas įsitikinę, kad Sidnėjaus universiteto profesorė Janet Chan buvo ta, kuri pirmoji nuosekliai taikė P. Bourdieu teoriją policijos elgsenai arba kultūrai ir jos pokyčiams tyrinėti. J. Chan 1997 metais išleido knygą „Kintanti policijos kultūra“ (Chan 1997), kurioje tiesiogiai naudojo dvi pagrindines P. Bourdieu sąvokas, būtent *habitus* ir laukas, policijos elgsenai, arba kitaip kultūrinėms praktikoms, tyrinėti. Kaip teigia pati J. Chan, jos knyga yra apie Australijos policiją. Tačiau drauge tai knyga ir apie pasipriešinimą kaitai. Dėl didėjančio visuomenės dalyvavimo ir su policija susijusių skandalų policijos reformavimas tapo svarbia vyriausybės darbotvarkės dalimi. Taigi J. Chan knyga analizuoja ne tik Australijos policiją, bet ir „policijos organizacijos kaitos ir pasipriešinimo dinamiką, pradėjus reformas, kurių tikslas – pagerinti santykius tarp policijos ir mažumų“ (Chan 1997, p. 1).

Policijos kultūros reiškiniui, kaip ji pati sako, rekonceptualizuoti J. Chan taiko P. Bourdieu sociologijos priemones. Rekonceptualizuoti reikia, nes įsigalėjęs policijos kultūros aiškinimas susiduria su neišsprendžiamomis problemomis. J. Chan išskyrė keturis paplitusio policijos kultūros arba elgsenos aiškinimo aspektus, dėl kurių šis aiškinimas nusipelno kritikos. Visų pirma šis aiškinimas traktuoja policijos kultūrą „kaip vientisą, visuotinę ir nekintančią“ ir nesugeba apčiuopti policijos kultūros „vidinės įvairovės ir jurisdikcijos skirtumų“. Toliau J. Chan cituoja savo kolegą Peterį Manningą, kuris išskyrė tris policijos veiklos subkultūras: vadovavimo, vidurinės grandies administravimo ir eilinių policininkų, ir apibendrina, kad policijos kultūros samprata turėtų apimti įvairias policijos kultūras arba policijos veiklos praktikas (žr. Chan 1997, p. 65). Antras trūkumas susijęs su tuo, kad paplitę policijos kultūros aiškinimai ignoruoja esminį policijos pareigūnų vaidmenį policininkų socializacijos metu. Gera policijos kultūros formavimasi aiškinanti teorija turėtų įtraukti ir apibrėžti pareigūnų vaidmenį. Trečias kritikos nusipelnantis policijos kultūros aiškinimo trūkumas atskiria policijos kultūrą nuo socialinio, politinio, teisinio ir organizacinio policijos veiklos kontekstų. „Policijos kultūros teorija priva-

lo susieti kultūrą su politiniu ir socialiniu policijos veiklos kontekstais“ (Chan 1997, p. 67). Ketvirtas trūkumas būtų tai, kad tokia visa aprėpianti, homogeniška ir deterministinė policijos kultūros samprata nepalieka galimybių policijos kultūros arba elgsenos pokyčiams aiškinti. Tinkama kultūros samprata turėtų sudaryti galimybes aiškinti ir policijos elgsenos kaitą, ir pasipriešinimą kaitai.

J. Chan įsitikinusi, kad santykių pirmenybę individų atžvilgiu parbrėžiantis P. Bourdieu metodologinis reliacionizmas, kurį apibūdina abi pagrindinės P. Bourdieu sąvokos – *habitus* ir laukas – yra tinkami teoriniai įrankiai policijos kultūrai rekonceptualizuoti. „Bourdieu lauko ir *habitus* sąvokos padeda mums suprasti sąsajas tarp formalaus struktūrinio policijos veiklos konteksto ir policijos veiklos kultūrinių praktikų“ (Chan 1997, p. 92). Primenu, kad P. Bourdieu savo sociologiją, kuri analizavo konkrečiose lauko pozicijose priklausomai nuo disponuojamų kapitalų lokalizuotas elgsenas arba praktikas, vadino ir prakseologija. Šis aiškinimas, įvairias elgsenas traktuodamas kaip kultūrinių dispozicijų (*habitus*) ir struktūrinių pozicijų (lauko) sąveikos rezultata, gali apčiuopti kelių kultūrų egzistavimą, pagrįsti policijos praktikų pokyčius ir taip padėti įveikti visus keturis paplitusio policijos kultūros aiškinimo trūkumus (žr. Chan 1997, p. 65–93). P. Bourdieu įtakai, kuri kriminologiją pasiekė per J. Chan darbus, iliustruoti A. Frazeris ir S. Sandbergas atrinko du straipsnius (Holdaway 2013; Quinlan 2021).

Simon'as Holdaway'us analizuoja, kokią įtaką policijos elgsenai padarė *Didžiosios visuomenės* (angl. *Big Society*) programa. Didžiosios visuomenės programa buvo 2010 metais į valdžią Jungtinėje Karalystėje atėjusios James'o Cameron'o konservatorių ir liberalų koalicinės vyriausybės iniciatyva, kuri apėmė vietinių bendruomenių, vietos savivaldos, socialinio verslo ir kitų panašių iniciatyvų sureikšminimą. Ši nauja konservatorių ideologija siekė suaktyvinti tai, kas kartais vadinama pilietine visuomene, ji prisidėjo prie koalicijos su liberalais ir padėjo atsiriboti nuo M. Thatcher skepsio visuomenės atžvilgiu: „Nėra tokio daikto kaip visuomenė.“

Tad kokią įtaką *Didžiosios visuomenės* iniciatyva padarė policijos profesinei kultūrai apskritai ir policijos santykiams su rasinėmis mažumomis konkrečiai? Atsakinėdamas į šiuo klausimas, S. Holdaway'us siekė kritiškai įvertinti J. Chan pasiūlytą policijos kultūros rekonceptualizavimo įrankį, būtent P. Bourdieu *habitus* ir lauko teoriją. *Didžiosios visuomenės* iniciaty-

vos diegimas buvo susijęs su viešosios policijos biudžeto karpymais: 2010 metais buvo paskelbta, kad iki 2014–2015 metų policijos biudžetinis finansavimas turėtų sumažėti 20 proc. Todėl S. Holdaway'us įsitikinęs, kad klausimas apie policijos profesinės veiklos ir policijos santykių su rasinėmis mažumomis pokyčius, mažėjant policijos finansavimui, yra visiškai pagrįstas.

Šių pokyčių analizei S. Holdaway'us pasitelkė Martino Innes'o teorinius įrankius. M. Innes'as identifikavo tris pagrindines tiesiogiai su *Didžiąja visuomene* susijusias temas, kurios išplaukė iš pagrindinių *Didžiosios visuomenės* idėjų: piliečių atsakomybės, socialinio verslumo, vietos interesų ir abipusiškumo. Tas pagrindinių temų trejetas būtų toks: „matymas piliečio akimis“, „dalyvavimas prižiūrint tvarką“ ir „pagalba paslaugomis“ (žr. Holdaway 2013, p. 221–222). S. Holdaway'us įsitikinęs, kad M. Innes'o pasiūlyta schema suteikia daugiau galimybių policijos profesinės kultūros pokyčiams aiškinti nei ta P. Bourdieu teorijos versija, kurią pasiūlė J. Chan. Kaip teigia specialaus numerio sudarytojai A. Frazeris ir S. Sandbergas, „Holdaway'aus požiūriu, policijos veiklos kultūra turėtų būti traktuojama kaip nepriklausanti nuo lauko autonominė esybė“ (Fraser, Sandberg 2020, p. 4–5).

Nesigilinsiu, kiek J. Chan pasiūlyta P. Bourdieu interpretacija atitinka P. Bourdieu teoriją, ne tik todėl, kad tai būtų dar viena kritinės refleksijos reikalaujanti interpretacija, bet ir todėl, kad toks vertinimas peržengtų šios recenzijos tematiką. Galbūt tematikos požiūriu užtektų konstatuoti, kad J. Chan pritaikyta P. Bourdieu teorija pagyvino policijos elgsenos aiškinius, ir tai akivaizdžiai liudija kitas į recenzuojamą numerį įtrauktas Birmingamo universiteto Teisės mokyklos mokslininkės Taros Lai Quinlan straipsnis (Quinlan 2021). Šis straipsnis, kuriame analizuojami po 2001 metų rugsėjo 11 dienos Niujorko policijos departamente vykę pokyčiai, ne tik taiko P. Bourdieu teoriją konkretaus reiškinio analizei, bet ir palyginti išsamiai aprašo P. Bourdieu teorijos recepciją kriminologijoje. T. L. Quinlan yra įsitikinusi, kad P. Bourdieu triada – laukas, kapitalas ir *habitus* – yra svarbūs teoriniai įrankiai, galintys padėti suprasti policijos praktikų arba tiesiog *habitus* atsparumą ir konfliktiškumą. Straipsnis analizuoja, kaip Niujorko policijos departamento antiteroristinių pajėgų veikloms būdingas agresyvus *habitus*, kuris ypač reiškesi musulmonų bendruomenių atžvilgiu, persimetė į Federalinio tyrimų biuro praktikas ir keitė policijos veiklą lauko socialinę hierarchiją (žr. Quinlan 2021, p. 198–201).

Policijos elgsenos, arba policijos *habitus*, pokyčių tyrinėjimo tematiką baigia Dublino technologijos universiteto dėstytojo Matto Bowdeno straipsnis apie Airijoje tebevykstančius pokyčius, organizuojant saugumą arba apsaugą (angl. *security*). M. Bowdenas šiems pokyčiams analizuoti pasitelkia P. Bourdieu sociologiją, todėl analizuoja saugumo arba apsaugos *lauką* (Bowden 2021). Beje, M. Bowdenas savo straipsnį traktuoja kaip besiplečiančios P. Bourdieu įtakos kriminologijai faktą (Bowden 2021, p. 170–174).

Analizuodamas saugumo arba apsaugos lauką M. Bowdenas atsispiria nuo pastaraisiais dešimtmečiais vykusių struktūrinių pokyčių, kurie davė impulsą kitoniškai saugumo arba apsaugos lauko konfigūracijai. M. Bowdenas cituoja Anthony Giddensą ir Zygmuntą Baumaną, kad vėlyvojoje modernybėje, išaugus ontologiniam nesaugumui ir modernybės institutų takumui, ėmė rasti kitoniškos saugumo kūrimo priemonės (žr. Bowden 2021, p. 174). Biurokratiškose struktūrose įtvirtintą policiją keitė policijos veiklos formų įvairovė (angl. *plural policing*) ir tos veiklos organizavimo tinklinis pobūdis (angl. *nodalization of security*). Vykstant šiems pokyčiams, per porą dešimtmečių ėmė keistis saugumo ir apsaugos architektūra: atgimė bendruomeninės iniciatyvos, vietiniai ir informaciniai saugumo tinklai. Būtent šiems pokyčiams aprašyti M. Bowdenas ir pasitelkia P. Bourdieu lauko ir *habitus* sampratas bei pritaiko jas Airijos patirties analizei (Bowden 2021, p. 177–181).

Gatvės kapitalas ir gatvės *habitus*

Gatvės kapitalo ir gatvės *habitus* tematikai, be abiejų specialaus numerio sudarytojų A. Frazerio ir S. Sandbergo, kurie griežia pirmaisiais smuikais, atstovauja grupė santykinai jaunesnės kartos kriminologų, įsikūrusių Skandinavijos ir Jungtinės Karalystės universitetuose. Šiai grupei būtų galima priskirti Victorą L. Shammą iš Agderio universiteto Norvegijoje, Jennifer Fleetwood iš Goldsmithso universiteto Londone, Danielį Matthewsą iš Voriko universiteto, Stepheną Parkiną iš Londono karališkojo koledžo, Jonathaną Ilaną iš Londono City universiteto. Turėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad šie mokslininkai palyginti dažnai keičia universitetus, ir čia pateiktos nuorodos fiksuoja 2022 metų balandžio mėnesio darbo vietas.

Anot A. Frazerio ir S. Sandbergo (Frazer, Sandberg 2020, p. 5–6), šiuos mokslininkus vienija tai, kad jie domisi *gatvės kultūra ir nusikaltimais*, kuriuos analizuodami jie neortodoksiškai taiko P. Bourdieu teorinį aparatą: tyrinėjamas *gatvės kapitalas* (Sandberg 2008) ir *socialinis gatvės kapitalas* konkrečiai (Ilan 2013), ieškoma gatvės kapitalo sąsajų su *gatvės habitus* (Fraser 2013), formuluojama *gatvės lauko* samprata (Shammas, Sandberg 2016). Šie kriminologai taiko teorinius P. Bourdieu konceptus tikrovei, kurios pats P. Bourdieu neanalizavo. Be to, svarbu yra tai, kad visuose trijuose straipsniuose, kurie sudarytojų buvo įtraukti į specialųjį numerį ir priskirti trečiajai tematikai, yra didesnių ar mažesnių apžvalgų apie augančią P. Bourdieu sociologijos įtaką kriminologijai apskritai (Shammas, Sandberg 2016) arba analizuojamai problematikai konkrečiai (Sandberg, Fleetwood 2017; Fraser, Matthews 2021).

Victoras Shammas ir Sveinungas Sandbergas savo straipsnio išvadose klausia: ar iš tikrųjų gatvę galima laikyti lauku, kaip jį interpretavo P. Bourdieu, ir į šitą savo klausimą atsako teigiamai. P. Bourdieu į atskirus laukus jungė pačias įvairiausias socialines praktikas: literatūrą, dailę, teisę, biurokratiją, kurios nebūtinai yra susijusios su formaliomis institucijomis. Tai sudaro prielaidas kriminalines praktikas traktuoti kaip kriminalinės veiklos arba „gatvės“ lauką. Savo ruožtu „gatvė“ yra kontinuumas veiksmų ir kultūrinių praktikų, vienijamų neteisėtų veiksmų ir nusikaltimų, kuriuos galima apibrėžti per tai, kuo jie nėra: jie nėra nusikaltimai tų, kurie priklauso galios laukui, t. y. valstybei, korporacijoms ar panašiai; jie yra nusikaltimai tų, kurie yra dominuojami (Shammas, Sandberg 2016, p. 207).

Gatvės kapitalo ir gatvės *habitus* tematika kiek primena įvairiose medių platformose rubrikai *Crime Nordic Noir* priskiriamus serialus, paprastai vaizduojančius marginalizuotas miesto teritorijas ar rajonus, kuriuose veikia deviacijų subkultūrai priklausančios grupuotės ir jautresni dėl asmeninio gyvenimo negandų policijos tyrėjai arba tyrėjos. Klasikinis tokio serialo pavyzdys galėtų būti 2020 ir 2022 metais rodytas serialas „Jaunasis Volanderis“. Didelė dalis šio serialo siužetų rutuliojasi marginalizuotame Malmės rajone, kuriuo, kuriant abu serialo sezonus, tapo Vilniaus Šeškinės ir Fabijoniškių mikrorajonai.

Apibendrinimas

Recenzijoje aptarto žurnalo „Criminology & Criminal Justice“ numerio sudarytojų A. Frazerio ir S. Sandbergo identifikuotos visos trys P. Bourdieu sociologijos sąsąj su kriminologija tematikos iš dalies atspindi pačių sudarytojų akademinį skonį, kuris, to paties P. Bourdieu nuomone, yra tiesiogiai susijęs su pozicija akademiame lauke ir akademiiniu *habitus*. Žurnale paskelbtus straipsnius apibendrinusi Glazgo universiteto profesorė emeritė B. Fowler vardina kitas potencialias tematikas, kurios galėtų papildyti politinės ekonomijos atliekamą bausmių analizę, policijos elgsenos tyrimus ir gatvės kapitalo bei gatvės *habitus* tyrinėjimus. Tai galėtų būti mainai dovanomis, tam tikruose kultūros laukuose vykstantis „vertybių perkainojimas“, be to, teisės ir administravimo laukai (Fowler 2020), kurių analizę P. Bourdieu apibendrina Prancūzijos kolegijoje 1989–1992 metais skaitytose paskaitose „Apie valstybę“ (Bourdieu 2014 [2012]).

Savo ruožtu aš norėčiau pridurti, kad, nepaisant su simboliine prievarta susijusios urbanistinės marginalizacijos tyrimų, kurie labiausiai susiję su L. Wacquant'o darbais, simbolinio dominavimo ir simbolinės prievartos tematika galėjo būti kontekstualizuota ir plačiau. P. Bourdieu simbolinio dominavimo teorija fiksuoja su socialinės galios konsteliacijomis susijusias dispozicijas, kurios atsispindi socialinių agentų *habitus*. Simbolinės prievartos ir simbolinio dominavimo aiškinimas P. Bourdieu teorijoje užima reikšmingą vietą, be to, diskusijose apie simbolinės prievartos sampratą P. Bourdieu teorija tebevaidina reikšmingą vaidmenį. Glaustai P. Bourdieu simbolinę prievartą apibrėžė kaip prievartą, kuri taikoma socialiniam agentui, jam pačiam bendrininkaujant. Ir paaiškino, kad „bet koks simbolinis dominavimas suponuoja tų, kurie jį patiria, bendrininkavimo formą, kuri nėra nei pasyvus klusnumas išorės apribojimams, nei laisvas vertybių laikymasis. <...> Simbolinės prievartos specifiškumas susijęs būtent su faktu, kad ji reikalauja iš ją patiriančio žmogaus požiūrio, kuris neįveikia įprastos alternatyvos tarp laisvės ir suvaržymo“ (Bourdieu, Wacquant 2003 [1992], p. 212).

Akivaizdu, kad simbolinės prievartos tematika skinasi kelią į tai, ką kolega prof. Aleksandras Dobryninas vadina kriminologiniais diskursais. Antai imigracijos ir nusikaltimų sąsąjas analizavę Johnas Haganas ir Roni

Levi, pasiremdamas P. Bourdieu, teigė, kad simbolinė prievarta sujungia imigrantų kaip prigimtinių delinkventų traktavimą; politinį ir viešąjį diskursą, kuris siekia susieti nusikaltimus ir imigraciją; imigrantus linkusią bausti valstybės politiką.

Kitas dalykas, kuris galėtų nusipelnyti dėmesio, tai kriminologinių diskursų analizė lauko atžvilgiu. Omenyje turiu skirtingų diskursų lokalizavimą arba pozicionavimą priklausomai nuo disponuojamų kapitalų apimties ir konfigūracijos. Tarkime, būtų galima kelti tyrimo klausimus, ar Greshamo M. Sykes'o ir Davido Matza aprašytos neutralizavimo technikos (Sykes, Matza 1957) yra susijusios su skirtingomis socialiniame lauke užimamomis pozicijomis, kurios priklauso nuo ekonominio, kultūrinio ir socialinio kapitalų, kitaip tariant, ar tos neutralizavimo technikos yra universalios ir nepriklauso nuo socialiniame lauke užimamos pozicijos, ar jos yra susijusios su tam tikra pozicija lauke ir gali būti socialinėje erdvėje lokalizuotos.

Šią žanro ir apimties ribas peržengiančią recenziją glaustai apibendrinčiau taip: nors P. Bourdieu tiesiogiai kriminologinės problematikos savo mokslinėje veikloje neišskyrė ir savęs kriminologu nelaikė, jo sociologijos įtaka kriminologijai yra akivaizdi, apčiuopiama ir turi potencialo augti.

Literatūra

- Bourdieu P. 2014 [2012], *On the State. Lectures at the College de France, 1989-1992*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Bourdieu P. 1996, „Understanding“, *Theory, Culture & Society*, 13 (2), p. 17–37.
- Bourdieu P. 1994, „Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field“, *Sociological Theory*, 12 (1), p. 1–18.
- Bourdieu P. et al. 1999, *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Bourdieu P., Wacquant L. J. D. 2003 [1992], *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bowden M. 2021, „The security field: Forming and expanding a Bourdieusian criminology“, *Criminology & Criminal Justice*, 21 (2), p. 169–186. doi: 10.1177/1748895819839734.
- Burke C., Thatcher J., Ingram N., Abrahams J. 2016, „Introduction: The development of Bourdieu's intellectual heritage in UK sociology“, in J. Thatcher, N. Ingram, C. Burke, J. Abrahams (eds.), *Bourdieu: The Next Generation*. London: Routledge, p. 1–7.
- Chan J. 1997, *Changing Police Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Couldry N. 2005, „The individual point of view: learning from Bourdieu’s ‘The weight of the world’“, *Cultural studies* <=> *critical methodologies*, 5 (3), p. 354–372.
- Fowler B. 2020, „Afterword“, *Criminology & Criminal Justice Virtual Special Issue: Bourdieu and Criminology*.
- Fraser A. 2013, „Street habitus: gangs, territorialism and social change in Glasgow“, *Journal of Youth Studies*, 16 (8), p. 970–985. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13676261.2013.793791>.
- Fraser A., Matthews D. 2021, „Towards a criminology of atmospheres: Law, affect and the codes of the street“, *Criminology & Criminal Justice*, 21 (4), p. 455–471. doi: [10.1177/1748895819874853](https://doi.org/10.1177/1748895819874853).
- Fraser A., Sandberg S. 2020, „Foreword: Bourdieu on the Block: Punishment, Policing and the Street“, *Criminology & Criminal Justice’s Virtual Special Issue: Bourdieu and Criminology*.
- Garland D. 2001, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Garland D. 1985, *Punishment and welfare: A history of penal strategies*. Aldershot: Gower.
- Garland D. 1990, *Punishment and modern society: A study in social theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Gavėnaitė A. 2008, „E. Durkheimio ir M. Foucault idėjos sintetinėje D. Garlando baismės teorijoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2 (22), p. 124–137.
- Holdaway S. 2013, „Police race relations in the Big Society: Continuity and change“, *Criminology & Criminal Justice*, 13 (2), p. 215–230. doi: [10.1177/1748895812474283](https://doi.org/10.1177/1748895812474283).
- Ilan J. 2013, „Street social capital in the liquid city“, *Ethnography*, 14 (1), p. 3–24. doi: [10.1177/1466138112440983](https://doi.org/10.1177/1466138112440983).
- Local Government Group. 2010, *The Big Society: Looking after ourselves. What the Big Society means for community safety*, Local Government Group. <https://www.local.gov.uk/sites/default/files/documents/download-big-society-look-97a.pdf>.
- Merleau-Ponty M. 2018 [1945], *Juslinio suvokimo fenomenologija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Parkin S. 2013, *Habitus and Drug Using Environments. Health, Place and Lived-experiences*. London: Ashgate.
- Parkin S. 2014, *An Applied Visual Sociology: Picturing Harm Reduction*. London: Ashgate.
- Phillips J. 2016, „Myopia and misrecognition: The impact of managerialism on the management of compliance“, *Criminology & Criminal Justice*, 16 (1), p. 40–59. doi: [10.1177/1748895815594664](https://doi.org/10.1177/1748895815594664).
- Quinlan T. L. 2021, „Field, capital and the policing habitus: Understanding Bourdieu through the NYPD’s post-9/11 counterterrorism practices“, *Criminology & Criminal Justice*, 21 (2), p. 187–205. doi: [10.1177/1748895819848820](https://doi.org/10.1177/1748895819848820).

- Robinson G. et al. 2014, „Understanding ‘quality’ in probation practice: Frontline perspectives in England & Wales“, *Criminology & Criminal Justice*, 14 (2), p. 123–142. doi: 10.1177/1748895813483763.
- Sandberg S. 2008, „Street capital: Ethnicity and violence on the streets of Oslo“, *Theoretical Criminology*, 12 (2), p. 153–171.
- Sandberg S., Fleetwood J. 2017, „Street talk and Bourdieusian criminology: Bringing narrative to field theory“, *Criminology & Criminal Justice*, 17 (4), p. 365–381. doi: 10.1177/1748895816672909.
- Sandberg S., Pedersen W. 2011, *Street Capital: Black cannabis dealers in a white welfare state*. Bristol: Policy Press.
- Shammas V. 2018, „Bourdieu’s Five Lessons for Criminology“, *Law & Critique*, 29 (2), p. 201–219.
- Shammas V. L., Sandberg S. 2016, „Habitus, capital, and conflict: Bringing Bourdieusian field theory to criminology“, *Criminology & Criminal Justice*, 16 (2), p. 195–213. doi: 10.1177/1748895815603774.
- Schram S. F. 2010, „Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity. By Loïc Wacquant. Durham, NC: Duke University Press, 2009. Pp. 408. \$89.95 (cloth); \$24.95 (paper)“, *Social Service Review*, 84 (4), p. 685–689. doi.org/10.1086/659428.
- Sykes G. M., Matza D. 1957, „Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency“, *American Sociological Review*, 22 (6), p. 664–670. <https://doi.org/10.2307/2089195>.
- Sverdiolas A. 2005, „Filosofas ir tapyba“, in M. Merleau-Ponty, *Akis ir dvasia*. Vilnius: Baltos lankos.
- Thatcher J., Ingram N., Burke C., Abrahams J. [eds.] 2016, *Bourdieu: The Next Generation*. London: Routledge.
- Wacquant L. J. D. 2008, *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant L. J. D. 2009, *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wacquant L. J. D. 2014, „Homines in Extremis: What Fighting Scholars Teach Us about Habitus“, *Body & Society*, 20 (2), p. 3–17.
- Wacquant L. J. D. 2004, *Body & Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Willis R. 2020, „Let’s talk about it’: Why social class matters to restorative justice“, *Criminology & Criminal Justice*, 20 (2), p. 187–206. doi:10.1177/1748895818804307.